

ФІЛОСОФІЯ ЯК СТИЛЬ ЖИТТЯ.

ІНТЕРВ'Ю ІЗ

СЕРГІЄМ БОРИСОВИЧЕМ КРИМСЬКИМ

– Перше питання, яке хотілось би поставити стосовно Вашої книги “Запити філософських смислів”, та й ширше – філософських книжок, що з’являються останнім часом, таке: як Ви уявляєте собі читача цієї книги? Який читач Вам як автору цікавий?

– Слушне питання. Розумієте: для мене читач – це перш за все філософ, але не обов’язково фахівець зі спеціальною освітою. Адже філософ – це специфічний спосіб мислення, це людина-проблема, це людина, яка перетворює явища свого життя на проблеми, що потребують вирішення. Причому ці проблеми він ставить не заради чисто пізнавальної цікавості. Це проблеми, котрі дозволяють подолати межу тривіальності життя. Треба вийти в зону нетривіального. Річ у тім, що наше життя дуже легко перетворюється на одноманітне повторення одного й того самого. Для звичайної людини час має властивість нескінченно прискорюватись, дні починають пролітати зі свистом, немов вітер, і треба вміти зупинити це прискорення, вийти з колообігу механічних повторень. Тобто відокремити земне від небесного, знайти ґрунт, на який він спиратиметься, визначити назви подій, що оточують тебе, і, зрештою, віднайти паузу, інтервал у своєму спілкуванні із цим зовнішнім світом. Тобто, коротше кажучи, віднайти засіб зупинити чи бодай уповільнити цей часовий потік за рахунок перетворення його на потік реальних подій, наповнених смыслом. Цей життєвий процес обов’язково має бути, повторюю, наповнений смыслом. Тільки так можна зупинити механічне повторення одного й того самого в нашому житті. Це і є смислотворення. Отож для мене читач – це співучасник смислотворення, котре я здійснюю, тому що філософія – це не абстрактна річ. Це вирішення саме тих проблем, що виникають у реальному житті. Темою моєї книги є девіз, який наголошує: “Все найкраще в цьому житті – це наслідок виправлення помилок”. Більше того, для мене філософські проблеми не мають і не можуть мати однозначного вирішення. Зверніть увагу, що в цій книзі я веду мову

про варіативний шлях вирішення проблем. Тому що будь-яке вирішення, будь-яка відповідь мають бути ланцюгом варіацій. Як, скажімо, можна відповісти на питання про сенс життя? Зокрема, це спроба вийти за межі рутини та банальності, до якихось вищих смислів, це намагання зробити щасливою хоча б одну людину, це і певні творчі завдання... Все це вибудовується у певний варіативний ряд. Подібно до того, як колись у Христа спитали, що є істина, а Він відповів, що істина – це: “Я, життя, шлях”. І це не протиріччя, а саме варіативність. До того ж ця варіативна відповідь, чого у нас часто не помічають, стосується, зокрема, й речей абстрактно-академічних.

От ми кажемо: матерія. Але ж матерія – це не лише реальність, це й джерело можливостей, субстрат перетворень, це те, що протистоїть ідеальному тощо. Тобто тут знов-таки виникає певна варіативність. Утім, про це можна говорити довго...

– Звідси постає наступне питання, котре я хотів Вам поставити, а саме, питання про мову філософії...

– Саме звідси походить моя основна позиція, котра часто шокує багатьох моїх колег і призводить до багатьох суперечок. Віднедавна у нашій філософії з'явилася звичка “мислити посиланнями”. Наші вчені просто не можуть висловлюватись самостійно, без посилань на чужі тексти. Сучасний філософ здатен мислити та писати лише тоді, коли має під рукою чужі тексти, які він коментує. Приблизно третина сучасної філософської літератури – це коментарі до чужих текстів. А я завжди казав: якщо писати, то, звісно, щось нове, те, чого не було в інших авторів. Візьміть будь-якого авторитетного філософа, давнього чи сучасного – і посилань ви там знайдете небагато. Чи багато посилань у текстах Канта, Гегеля, Гайдегера? Та ні, бо вони мислять самостійно. Вони пропонують читачеві якийсь проблемний матеріал. Інша річ, що я маю знатися на традиції. Але я не зобов'язаний переповідати тексти. У крайньому разі, можна просто дати зноски і вказати: про це дивись там-то.

Є одна легенда, про Орфея, що, виходячи з пекла, озирнувся – і втратив Еврідіку. Слід навчитися не озиратися. Але що означає “не озиратися” у творчості? Це означає: слід увібрати в себе традицію, щоб вона не висіла на тобі тягарем, котрий можна побачити в дзеркалі. Озиратися справді небезпечно, – бо можна побачити позаду порожнечу. Але не оглядатися навчашся лише тоді, коли ти сам увійшов у традицію, коли досконало її опанував, збагнув, які можливості в ній іще не були реалізовані. Тому я принципово не

переповідаю чужих текстів у своїх працях. За радянських часів я брав участь у неформальних зібраннях, своєрідному філософському клубі. Так от, на одному з таких зібрань один звичайнісінький викладач спитав у Мераба Мамардашвілі: “А чому ви жодного разу не послалися на Маркса й Енгельса?” Тоді Мераб відповів: “А чому Ви не питаєте, чому я не посылаюся на своїх батьків, вони ж мені ближчі?” Я маю висловити те, що маю, що несу в собі. До того ж мені часто бракує часу та місця висловити це. Але висловитись треба. Отже, проблема якимось чином просувається, проростає у площині моїх взаємин із тими, хто є співучасником мого творчого процесу – тобто із читачами.

– Звідси постає наступна проблема, про яку тепер часто говорять. З одного боку, існує суто академічна наука, наприклад, та ж таки філософія, про існування якої, крім самих науковців, мало хто знає. А з іншого, є публічна, громадська сфера, до якої філософія ніяк не може потрапити, прорватися. Отже, питання: чи має філософія вміти розмовляти мовою, зрозумілою й не-філософу, людині без спеціальної підготовки?

– Обов’язково. Втім, це дуже залежить від ситуації. Я часто кажу своїм колегам з Інституту філософії: от ми перебуваємо на Володимирській гірці, де гуляє багато людей. Вийдіть до них та почніть читати лекцію про свої категорії, про процеси пізнання. Та люди матимуть вас за ідіота. А якщо я вийду читати, то я почну розповідати про сенс життя, про людську долю, про любов, про драматизм боротьби добра і зла. Як ви думаєте, мене будуть слухати? Та збереться повно людей – я це знаю напевне! І це навіть не так питання мови, як питання тематики, а вже тематика підкаже мову, стиль викладу.

От, наприклад, якщо йдеться про людину. Якось я у Києво-Могилянській академії провів такий експеримент: цього року влітку читав курс, на котрий студенти мали записуватися самостійно. І я від початку сказав: я роблю експеримент, я читаю вам двадцять лекцій, винятково з того матеріалу, який ви можете використати у своєму практичному житті, або того, що торкається вас як людей, що живуть у суспільстві. Не взагалі, а саме стосовно того, з чого можна зробити певні практичні висновки, включити у реальний життєвий процес, у вашу діяльність. Ми вестимемо мову про те, як боротися зі злом, чому, як писав Ніцше, нам потрібно мистецтво, аби не загинути від істини, і взагалі, чому від істини можна загинути. Ось які питання варто ставити, розумієте! У чому сенс творчості, і які демонічні сили

можна викликати в ході творчого процесу. Адже у творчості на певних вищих регістрах кожна людина справді є вже не творцем, а виконавцем певної вищої волі. Що таке щастя? Я беру тематику, яку просто неможливо висловити абстрактною, академічною мовою. Інша річ, що до цієї тематики я можу прийти через абстракції. Тому що абстракція – необхідний компонент пізнання. А на аудиторію я виходжу з кінцевим рішенням, яке має життєво-практичний сенс для цих людей.

– Відтак, існує ще одна тема, пов'язана з місцем філософії у суспільстві, у зв'язку з тими життєвими проблемами, про які ви щойно сказали – проблемами любові, радості, життя. Річ у тім, що у філософії є конкуренти, аби не сказати – суперники, і до того ж суперники серйозні. На книжковому ринку з'явилася купа видань із назвами типу “Як вийти заміж”, “Як завойовувати друзів” Дейла Карнегі, котрі саме й відповідають на життєві питання простої людини. А філософія академічна ці питання принципово ігнорує.

– Це дуже слушне порівняння. Тут я маю додати наступне: йдеться не просто про практичні проблеми, а про проблеми фундаментальні, які ми мимоволі, підсвідомо невпинно вирішуємо. Я поясню, що маю на увазі. Конкретна людина завжди є героєм. Вона без перестанку бореться зі смертю. Вона пише своє ім'я на пам'ятниках і стелах, або пише книги, тобто вона прагне лишити свій слід на швидкоплинному піску всесвіту. І це фундаментальне питання: як лишити свій слід у цьому світі, як заявити про свою присутність, як зробити щасливою хоча б одну людину, чи можливо боротися з долею, і що означає ця боротьба, чому краса врятує світ. От які питання так чи інакше, навіть не усвідомлюючи цього, вирішує кожна людина, але часто не може їх сформулювати. А філософія може, саме вона ці питання експлікує та обговорює. Цю традицію закладено ще Сократом, котрий якимось, вийшовши на ринок, сказав: “О, скільки тут непотрібних речей!”

– Із цього випливає, так би мовити, питання масштабу особистості, про що ви вели мову у своїх нещодавніх лекціях. Тому що людина усвідомлює свою побутову мету – створити сім'ю, заробляти гроші і т. ін. А філософія каже – ні, твої завдання значно масштабніші.

– Саме так. Хоча б тому, що людина повсякчас змушена опиратися смерті, протистояти поняттю “ніщо”, протистояти стихійним силам

буття, що приховуються в ній самій. Адже бути моральним – це не просто бути хорошим, керуватися імперативами, як-от кантівський. Мораль – це завжди припущення, що в тобі є частка того, проти чого ти борешся, у твоєму ворогові є частка добра, за яку ти борешся. І ця складна взаємодія – вона посилює лише для філософії. Тільки філософія спроможна виховати особистість, що здатна вистояти в такій ситуації. Пам’ятаєте, як говорив Сковорода: “У моїй душі є шпарини, через які проникає пекельний вітер.” І як боротися із цим пекельним вітром буття? Адже це також практика, але в іншому, невульгарному сенсі цього слова – це практика спасіння, ось що я хотів сказати. У нас якось абсолютно не можуть збагнути тієї обставини, що існують різні типи філософії, різні моделі філософування. Наприклад, є філософія знання. Це Аристотель, німецька філософія – Кант, Гегель, почасти Маркс. Але, окрім того, існує філософія спасіння: це релігійна філософія.

– Але ж Маркс також хотів урятувати людство?

– Я маю на увазі спасіння дещо в іншому сенсі, а саме, спасіння душі. Це інший вектор – це К’єркегор, Сковорода, Сократ, це Тертуліан із його ідеєю спасіння через абсурд. Сюди ж у певному сенсі можна віднести навіть Ніцше. Адже Ніцше насправді не був аморальною людиною, як часом вважають. Він лише випробовує мораль на міцність її нібито запереченням. І це також завдання філософії – випробування життєвих позицій, навіть шляхом введення ситуації абсурду. І такий експеримент – це завжди робота над власною особистістю. Колись давно, ще за радянських часів я читав лекції для викладачів, на курсах підвищення кваліфікації. Для цих людей було дуже важко читати, тому що вони вважали, буцімто вже все знають, ніби вони Бога за бороду вхопили. І от трапилося так, що деякі студентки, котрі добре до мене ставилися, показали мені неофіційний рейтинг викладачів, складений студентами. Виявилося – і це було для мене дивиною – люди безумовно розумні, майстерні лектори, посідали в цьому рейтингу досить невисокі позиції. Згодом я зрозумів, у чому річ. Адже викладач – це не просто транслятор знань, це перш за все транслятор особистісного начала. Він – носій особистісного пафосу, а цей пафос зрештою і є філософія. Наприклад, на своїх лекціях я не помічав, щоб хтось відволікався, був неувважним. Тільки не подумайте, будь ласка, що я хизуюся. Я просто справді вмію “тримати” аудиторію, і це має вміти кожен викладач. Це, якщо хочете, ознака професіоналізму.

– Ви знаєте, я якось прочитав у британського філософа Зігмунта Баумана, котрого в нас, на жаль, мало знають, що питання про ідентичність особистості виникає тоді, коли поняття людської природи вже не спрацьовує, вичерпує свої евристичні можливості. Якщо я вас правильно розумію, філософія саме і має допомогти віднайти й реалізувати цю ідентичність.

– Саме так.

– У своїй книзі ви намагаєтесь узагальнити досвід різних галузей філософії – це і філософія науки, й етика, і релігієзнавство. Наскільки сьогодні, на Вашу думку, виправдана така спроба побудови системи цілісного знання? Адже значна кількість сучасних інтелектуалів не вірить у можливість такого синтезу?

– Звісно, я ризикую здатися дуже самовпевненим, але я принципово заперечую поділ філософії на різні галузі. Я вважаю, що філософ – це той, хто працює на всьому полі, з усім масивом сучасної цивілізації. Іще Кант дав класичне визначення філософії як “знання про знання”. Жодна інша наука не займається знанням про знання. Моє завдання – це творення світу із цього знання, тобто його систематизація у вигляді певного універсуму. І саме тому я не можу не працювати. Філософ – це творець, він творить цілісний світ знань. До речі, тут немає нічого дивного. Так само й художник творить свій світ. І художня значущість того чи того твору визначається тим, чи можете ви жити у цьому світі. Завдання, що стоять перед художником і перед філософом, у певному сенсі дуже схожі.

– Але тут стосовно філософії постає питання, подібне до того, яке у знаменитому творі Достоевського ставить Великий Інквізітор Христу: мовляв, а навіщо Ти відкрив людям повну, складну істину? Ти хіба не знаєш, що їм важко і страшно, що вони не можуть бути повною мірою відповідальними за самих себе, за свої вчинки. Адже філософія, справді, робить людину відповідальною за увесь світ, чи не так? І чи лишається така, по суті максималістська, настанова філософії неперушиною в наш час?

– Я вважаю, що так, більше того, я в цьому абсолютно переконаний. Розумієте, для мене філософія – це доля, це шлях спасіння, хоча і не в тому сенсі, як розуміє спасіння релігія. Я справді спасаю, рятую себе за допомогою філософії, наповнюю своє буття смыслом. Адже буття неможливо сприймати таким, як воно є. Якби ми знали, як воно все є насправді, то на тому буття людини

завершилось би, це був би його останній момент. А допоки ми живемо, ми домислюємо реальність, інакше світ був би для нас просто божевільним. От я й намагаюся цю божевільну реальність осмислити, а відтак, зробити придатною для життя. І це таки дієвий засіб. Уявіть, у мене ніколи не буває поганого настрою. І саме цим досвідом я намагаюся поділитися зі своїм читачем. Це, звісно, не означає, що він має беззаперечно все це застосовувати, все ж філософія не дає готових рецептів, але в певних нестандартних, критичних обставинах це справді може стати в пригоді. Отож я справді займаюся світо-творенням, інакше філософія була би просто непотрібною. Тоді їй довелося би суперничати із фізикою, математикою, вирішувати якісь практичні, конкретні питання. Але філософія існує не для цього, а для того, щоб ми могли піднятися над буденністю й відчутти смак неба. Хоч би раз за життя.

– Тоді виходить, що філософія суттєвим чином протиставляє себе тому, що ми називаємо сучасною цивілізацією. Адже цивілізація не вимагає від людини над-зусилля. Вона каже людині: працюй собі, розважайся, отримуй задоволення від життя...

– А ви згадайте, як казав пророк Ісайя, що сіра іржа буденності – це дуже важлива річ, це рятівна річ. Вона вберігає нас від полум'я буття, від якого можна отримати духовний опік. Адже буття у своїй сутності небезпечне. А повсякденність – це також засіб вижити, вберегтися. Але часом ця тканина буденності розривається...

– ...і тоді починається філософія...

– Отож! І як правило, саме у тих регіонах світу, де відбуваються всілякі пертурбації та катастрофи, як-от у Греції, в Індії... А от в Єгипті тисячоліттями правили фараони – і ніякої тобі філософії. Розумієте, філософія для мене – це справді не доказ, хоча доказів вона не виключає, і навіть не мотивація, це свідчення. Як каже Христос: “Я свідчу”. Філософ свідчить про дещо своєю діяльністю, а також і своїми доказами. Брехня може виникати лише в тому разі, коли ви самі кажете: “Зараз я граю у неістинні ситуації. Давайте припустимо цю не-істину і побачимо, що з того вийде”. Але я маю чітко усвідомлювати, що то є все ж не-істина. Тому що фундаментальна, божественна здатність людини – це здатність відрізнити істину від не-істини. Хоча, як ми цього досягаємо і чи досягаємо взагалі – неможливо сказати напевне. Ми маємо справу лише з ігровими ситуаціями. А сказати, що ми достеменно відокремили істину від

не-істини, або, як казав Рабле, “мух від молока” ми аж ніяк не можемо. Взагалі-то людина часто-густо використовує сірі логіки, де змішана істина та брехня. Пам’ятаєте, колись Андрій Білий казав: “Як прекрасно бути солдатом, от тут свої, а там чужі. Яка краса, яка ясність!” У житті не буває так, щоб тут свої, а там чужі. Істину від брехні відокремити настільки складно, що це, можливо, і є основна мета цивілізації. Проте, можливо, вона взагалі недосяжна. Таке розділення ми можемо провести лише в локальних масштабах і за досить умовних обставин.

– Філософію, котра існує на пострадянському просторі, часто звинувачують у тому, що вона є поплічницею ідеології. А от, наприклад, Поль Рікер, у своїй роботі “Ідеологія та утопія” стверджує, що свідомість людини не може існувати без ідеології. Так само, як не може існувати й без утопії.

– Без утопії точно не може існувати... А без ідеології... Дивлячись, що він розуміє під ідеологією. Ідеологія – це класова свідомість. Класова свідомість – це річ вельми специфічна. Про це знали ще французькі енциклопедисти. А от що стосується утопії, то без неї людська свідомість і справді не може існувати. Якби людина знала, як воно все насправді є, то це, мабуть, був би останній день її життя. Тому утопія – це річ абсолютно необхідна. Ми знаємо, що того місця, на яке вказує стрілка компаса, – не існує. Це уявне місце. Магнітний полюс – це умовність, тим більше, що він зміщується й щоразу перебуває в трішці іншому місці. Але без цієї уявної точки людські подорожі та мандри були б неможливі.

Розумієте, ми знаходимо для себе уявні цілі, утопічні цілі, але заради них ми ладні здійснити великі подвиги, ми докладаємо значних зусиль і рухаємось уперед. Проте бувають дуже шкідливі утопії. От, скажімо, утопічний соціалізм – він страшний не тим – ідея начебто прекрасна: побудувати рай на Землі. Але що може змусити людину працювати без винагороди, без усього, без ринку!? Так от, і Кампанелла, і Томас Мор – усі вони припускали наявність рабства. І комунізм також припускав рабство, тому що змусити людину працювати задарма можна було лише силоміць, за допомогою насильства. Одну третину робочої сили становили раби, а за часів Сталіна – зеки. Страйки були заборонені. Ленін запровадив розстріл за саботаж, якщо робітники не виходять на роботу. Отже, ефективним виявляється лише насильство. Ось така утопія, даруйте, вона, звісно, антилюдська. Хоча, з іншого боку, існує ідея про так звані “чернетки

історії”, тож можна сказати, що радянський соціалізм був чернеткою здійснення певної благородної ідеї.

– Щось надто чорна чернетка виявилася...

– Ну, так сталося... Тому й значна частина інтелігенції спокусилася. Спокуса була надто великою. Буцімто ми – експериментальне поле людства, ми йдемо до благородної мети: споживання за потребами, рівність людей, свобода і таке інше. Але все вийшло абсолютно навпаки. Розумієте, ця ідеологія протистояла міщанству, я це знаю по собі, он десь там міщани зі своїми конкретними проблемами, а тут тобі пропонують проблеми світові. І це була, справді, велика спокуса й дуже шкідлива утопія.

– Авжеж, обиватель підіймається на рівень, так би мовити, надлюдини.

– Саме так. Але бувають утопії, без яких просто неможливо обійтись. От, наприклад, усі ці міфи про Ікара, або пошуки шляху до Індії, внаслідок яких була відкрита Америка. Тобто, виявляється, що утопія – то є річ часом навіть доволі корисна. А як допомогли євангельські утопії облаштуванню нашого життя. Вони рятівні, вони допомагають...

– Тоді можна поставити дещо провокаційне питання, ніби здовоєне. З одного боку, чи не вважаєте ви, що той проект, до якого ми тепер долучаємось, тобто побудова демократії, – також утопія?

– Так, саме утопія, й до того ж вельми драматична. Ми переживаємо жакликий історичний момент. Почнемо з того, що наявна повна незахищеність людини; до вас можуть підійти на вулиці і просто вбити. І нічого, ніхто цьому не завадить. З людиною сьогодні можна зробити все, що завгодно, і вирішення цієї проблеми поки що немає. Отже, ми живемо за умов страшної незахищеності.

– Ну, а чи може філософія, так би мовити, заявити, що вона справді допомагає суспільству, що вона здатна відокремити святе від грішного, тобто вказати, які саме утопії є необхідними, а які, навпаки, – згубними?

– Вона має намагатися це робити. Як правило, тут справа не у теоретичному, так би мовити, зацікавленні, не просто у процесі пошуку істини, а в мірі зацікавленості суспільства та держави в тому,

що ви робите. Якщо хтось у цьому зацікавлений, то вас будуть слухати, і тоді щось можна зробити. Щось, але не все. Річ у тім, що зацікавленості може й не бути. Тоді ви ризикуєте опинитись у ситуації дивака, який марно намагається щось довести людям. Адже неможливо когось чогось навчити, можна лише навчитись самотужки, розумієте. Тобто, лише якщо ви самі цього захочете, я можу вас чогось навчити. Так само і з філософією. Вона може чогось навчити суспільство, якщо останнє насправді цього захоче. Хоча лише до певної міри, але все ж може.

– *На сьогодні одна з популярних ідей – це ідея комунікативності, діалогу. Вважається, що коли, наприклад, існує якась проблема, то її достатньо гарненько обговорити, врахувати всі точки зору, виокремити всі аспекти, і тоді проблему буде вирішено, завдяки зусиллям якогось колективного розуму. Але насправді виходить так, що коли всі разом щось обговорюють, коли всі мають можливість висловитись, то ніякої нової думки не виникає. Це можна спостерігати на прикладі сучасних телевізійних ток-шоу. Як ви гадаєте, комунікативність та діалогічність у сучасному розумінні цього слова – чи вона справді має певні межі?*

– Тут річ ось у чому: із діалогом взагалі, як і з самим людством, відбулися суттєві перетворення. У Греції, як відомо, було сім мудреців. Сократа, як відомо, вважали наймудрішим, але він не входив до числа цих сімох. А чому? Тому що він перший дійшов висновку, що слід не самому проголошувати мудрі думки, а видобувати їх з інших людей. І він створив для цього спеціальну техніку такого видобування – маевтику, тобто діалог. Діалог – це не полеміка й не суперечка, яка має не меті довести мою правоту і неправоту мого опонента, це спосіб показати, що ми обидва належимо до одного світу істини, яка є для нас однаковою цінністю. Ось у чому полягає завдання діалогу. А це означає, що діалог можливий лише за умови існування спільної метамови. Відтак, ніякого діалогу культур не може бути, адже на цьому рівні метамови не існує. Але може існувати діалог у межах однієї культури, скажімо, вірменської, де існують як східні, так і західні тенденції. За таких умов діалог, справді, можливий.

– *У нас в Україні це не завжди виходить...*

– Це правда. Тут плутають толерантну бесіду з діалогом. А діалог насправді вимагає особливої техніки й особливої метамови. Й особливого способу постановки питань. Це перший момент. По-

друге, часто плутають діалог та полілог, називаючи діалогом таку ситуацію, в якій беруть участь кілька агентів та суб'єктів. До того ж слід зрозуміти, що комунікативний акт, обговорення будь-якого питання можуть бути ефективними тільки за умов існування певних комунікативних груп. Про те, що таке ці комунікативні групи, дещо цікаве можна знайти у Карлоса Кастанеди. Це справило на мене певне враження, попри всю суперечливість того, що він проповідує. Він пише, що існують групи прориву у вічність. Але що це таке? Це групи, де має бути пророк, апостоли, тобто ті, хто правильно виконує волю пророка, там обов'язково має бути зрадник, як-от Юда, що активізує перебіг подій, там також має бути жінка, носій сексуальної енергії. Отож, не всякі діалоги, не всякі ток-шоу і взагалі не всяка комунікація ведуть до вирішення проблем, потрібно створювати особливі групи саме такого типу, як описує Кастанеда. Втім, можливі й інші варіанти, але над ними ще варто поміркувати.

– Але тоді постає наступне питання: якщо створюється певна ситуація діалогу, хай навіть у межах певної групи, то завжди має існувати пророк, який виробляє і пропонує певну поняттєву мережу, метамову, як ви кажете?

– Ви дуже доречно згадали про символічну структуру.

– *Це лише вислів із вашої останньої книжки.*

– Ага, справді! Дякую...

– То виходить, що існують певні привілейовані точки діалогу, в яких породжуються нові можливості, нові символи сучасної культури? Вони продукують нову, ефективнішу символіку.

– Саме так, але не зовсім. Мені здається, що символи – це знаки вічності. Вони не виникають, до них приходять, вони відкриваються. Тобто, я цілком згоден, наприклад, із позицією Сковороди, котрий вважав, що символи – це не так мова, як спосіб, так би мовити, висловлення. Символи – це певний окремий світ, такий же, як і наш, реальний, не менш онтологічний, аніж стіл, стілець чи пивний кухоль. Але це особливий світ.

– *Інший?*

– Так, інший. Навіть небо над нами – це символічний світ. Небо рясніє сузір'ями. Воно розписане античною міфологією. Сучасні художники знайшли реалістичніші конфігурації зірок. Але людство їх

не сприйняло. Ми воліємо жити під античним небом. І ми живемо під цим небом, тому що всі сузір'я – це знаки античної міфології. Це і є той символічний світ. Утім, можна навести й інші приклади. От, наприклад, вигляд Києво-Печерської Лаври, якщо дивитися на неї з лівого берега Дніпра. Внизу – вода, символ життя, джерел життя. Гора – медіатор, посередник між землею і небом. Печера у ній – то символ жіночої утробы, печера – то могила, що вагітна життям. Але печера вміщує у собі дух, вона – інтер'єр духу. Хвилясті лінії стін Лаври – то магічна оселя, округа буття, та сама, котру свого часу Хома Брут накреслив крейдою, щоб диявольські сили не змогли його зачепити. Храми – це символи світового дерева, що з'єднує небо і землю. Золото куполів – то символ вічності. І, нарешті, над усім цим – небо. Як бачимо, дуже символічна картина. Отже, існує цілком особливий, символічний світ, і такі митці як, наприклад, Чюрльоніс, чи той самий Сковорода, німецькі містики, або Шенберг, котрий творив нову, додекафонну музику як засіб зробити реальним цей особливий, символічний світ. Для нього його додекафонія була засобом певного прориву. Так само й у Кантора – його потужності множин – це є ступені прориву в символічний світ. Це особливий світ, куди людство завжди прагне потрапити, але двері, чи навіть шпарина, завжди виявляються надто малими.

– А ви не боїтеся, що ті символи, котрі до нас тепер повертаються, можуть виявитися фальшивими? Візьмім, скажімо, новобудови на Майдані Незалежності.

– Ну, розумієте, це зроблено просто бездарно, настільки бездарно, що перекреслює ті істинні символи, котрі справді існують. Отже, назва, насправді, не має стосунку до хрещення, адже вона існує від V століття. Річ у тім, що ця вулиця в районі утворює дві “кишені” – праворуч і ліворуч, тобто в плані являє собою хрест. Сама природа міста така, що в його центрі лежить хрест. Можливо, це символ хресного шляху України? То обладнайте цей хрест. А наші горе-архітектори його взяли і знищили. Ви розумієте, адже це унікальна архітектурна можливість розкрити цей хрест у плані цього світового міста – Києва. Адже Київ – це, і справді, один із центрів світової культури. Отож, я прибічник відродження цих вічних символів, що існують тут. І я вважаю, що пам'ятник відродження – це не оця баба, котра тримає ... казна-що. Та на цих пагорбах можна побудувати таке!.. Втім, я кажу умовно, бо я все ж не художник, але я, натомість, спорудив би велетенського голуба з прозорого матеріалу, кризь якого

просвічувало б сонце. Це мав би бути символ Духа. Уявіть собі, який би був тоді вигляд із Дніпра. Втім, можна запропонувати й багато інших рішень. Але мені б хотілося бачити щось на зразок цього. Так що я, у принципі, за повернення до прадавніх, архаїчних символів.

– Ви багато писали про Софію. У Вашій останній книзі цій темі присвячено цілий розділ. І справді, люди, котрі приїждять до Києва з різних міст, зазвичай бувають вражені. Вони кажуть, що Софія та Лавра духовно та естетично “тримають” місто в могутньому символічному полі. Можливо, саме ця символіка, котру навіть комунізм не зміг, не наважився зруйнувати, знову проросте, візьме гору, бо, погодьтеся, це дуже сильна символіка.

– Цілком із вами згоден. Саме вона втримує усе це міщанське середовище, усе це варварство, котре ми бачимо навколо себе. Усе ж є всередині,десь у глибинах цього міста щось незвичайне, у ньому є якась аура, і я її яскраво відчуваю. Я не зміг би жити в іншому місті. Коли я буваю деінде, я не бачу снів. А тут – бачу, розумієте. Перші поселення людей у цих місцях з’явилися ще двадцять тисяч літ тому. Отож, тут справді є на що спертися....

– Якщо не заперечуєте, давайте поговоримо про теперішній стан філософії. У своїй книзі ви також ведемо мову про це. Колись, у класичну добу, знання мислилося як масив, до якого може ввійти людина. Власне кажучи, європейська університетська система якраз була уособленням цієї цілісної системи знань. Тепер знання стало практичнішим, а відтак, і начебто розпорошенішим. То як, на вашу думку, можливий новий синтез і нова цілісність знання?

– Знаєте, це дуже багатопланове питання. Адже від початку інтерес до нового знання постає за доби Просвітництва. Річ у тім, що за античності, та й раніше – в біблійні часи, знання ототожнювалося із магією. Відповідно до концепції гріхопадіння, тобто міфу про дерево добра та зла, знання є чимось магічним, а відтак, богопротивним. Але починаючи від доби Просвітництва, знання стає богоугодною справою. Головним надбанням Просвітництва (не пам’ятаю, чи говорив я про це, втім, це загальновідомий факт) стає те, що виникає парадигматичний текст, який втілює ідеал знання, тобто підручник, це по-перше. По-друге знання набуває такої форми, за якої воно може бути сприйняте будь-якою людиною. Адже до XVIII ст., тобто за доби середньовіччя, знання мало особистісний, приватний характер, воно передавалося лише від учителя до учня. А підручників

не існувало в принципі. Кожен викладач розповідав свою версію, скажімо, “Основ” Евкліда, розумієте. За принципом “роби, як я”, навчання здійснювалось “із вуст у вуста”. А починаючи від XVIII ст., знання набуває логічної форми, завдяки якій воно може бути вміщене у будь-яку, навіть абсолютно дурну голову. Теперішнє знання поділяється на дві частини – і це дуже добре показала комп’ютерна доба – знання, тобто наука як творчість, та наука як матеріал для публікації. Наразі вся проблема спілкування людини з комп’ютером зводиться до того, що комп’ютер мислить за правилами логіки, чітко, тоді як людина мислити абсолютно відповідно до правил логіки просто нездатна. Вона мислить образами – ірраціональними, музичними. Як говорив Ейнштейн, дотримуючись логіки, нічого путящого зробити чи відкрити неможливо. Але існує наука, знання на стадії творчості, котра функціонує за невідомими нам законами й використовує різноманітні асоціації. Що більше поле асоціацій має вчений, то продуктивніше він працює. Але часто він робить відкриття й сам його відкидає, керуючись правилами логіки. От і виходить: “наука для публікацій”. Але за рахунок цього функціонує система наукової комунікації. Таким чином, знання на стадії творчості ніколи не може бути, по-перше, загальним, адже воно завжди суто особистісне, репрезентоване через особистість. Ми саме так і кажемо – “борівська фізика”, “ейнштейнівська фізика”, “менделєєвська хімія” тощо. Це знання нерозривно пов’язане з особистістю, і творчістю конкретної людини; масштаб особистості залежить від багатства її культурних та наукових асоціацій. Але знання у вигляді публікації піддається інтегруванню у цілісну систему та логічний обробці, і тут потужність комп’ютера стає у пригоді. За всю свою історію людство напрацювало 10^{29} біт інформації. Це не перевищує можливостей одного сучасного потужного комп’ютера. Тобто всі знання, що їх напрацювала людина, можна вкласти у комп’ютер. Але це лише знання на стадії публікації, тобто опрацьоване логічно.

– *Тобто, грубо кажучи, тексти...*

– Так, тексти. Наприклад, усю античну літературну спадщину можна вмістити у невеличку шафу. А при переробленні (на сьогодні відомі закони реформування, тобто стискання тексту) необхідно віднайти ті структури, що цей текст породжують, за умови, що все інше завжди можна добудувати. Тобто в комп’ютерних системах можна представити систематику знання в цілому. Але це ще не буде знання як таке, адже існує ще знання на стадії творчості, тобто в

індивідуалізованій формі. І це знання – воно немов смолоскип – воно здатне запалювати інших.

– Якщо дозволите, то я скажу, звідки народилася ця тема. У вашій книзі ви кажете, що хоча знання трансформується, виникають нові парадигми, все одно як цивілізаційний феномен воно лишається певною цілісністю, завдяки чому це знання й може слугувати основою світогляду.

– Саме так, воно справді може бути цілісністю. І ця цілісність забезпечується, по-перше, логікою, тобто логічними зв'язками, по-друге, категоріальними системами, а по-третє, — архетипами. Існують такі вузли, котрі зв'язують усе це до купи. Але це логічно опрацьоване знання, тоді як живе знання – це щось інше.

– Є такий дивний феномен, про який я у вас хотів спитати. От, скажімо, існує наука, визнана суспільством, а є паранаука, ніби її альтер еґо. На відміну від науки, котра має суто теоретичний характер і далеко не завжди знаходить практичне застосування, паранаука, ба й навіть сучасна містика, завжди орієнтовані на практику, вони інформують про те, про що хоче почути людина, про її реальні проблеми. Чи завжди існує цей зв'язок, чи це лише теперішня ситуація?

– Досить несподіване питання. Інтуїтивно можна припустити, що паранаука існувала завжди. Історія знає навіть випадки об'єднання науки із паранаукою – от, наприклад, алхімія. У ній існувала реальна складова, з якої потім виникла хімія, але існувала й складова магічна, пов'язана з релігійними віруваннями. Бачите, трапляються й такі поєднання. Тут річ ось у чому – пригадайте, як непогано сказав Ніцше: “Мистецтво нам потрібне задля того, аби не загинути від істини”. І він це дуже правильно вловив: істина може бути безжалісною до людини. І тому ви абсолютно правильно сказали, що за допомогою мистецтва, а в гіршому випадку – за допомогою паранауки – ми намагаємось олюднити, так би мовити, пом'якшити ту істину, з якою стикаємось. Насправді, річ у тім, що коли паранаука зрікається істини і принципово відмовляється на неї претендувати, вона перетворюється на засіб адаптації отриманих наукою результатів. Проте, коли вона справді претендує на нову, самостійну істину, то стає чимось вельми небезпечним... Розумієте, в чім тут річ? Адже паранаука ґрунтується не на науковому, а на повсякденно-досвідному знанні. А в такому типі знання логіка будується на авторитеті, проpter hoc ergo propter hoc, себто

після того – означає, внаслідок того. Таке знання діє за рахунок інтуїтивних очевидностей. Це дещо інший тип знання, це знання повсякденне, воно ближче до людей. Утім, у ньому, безумовно, є елементи точно схопленої істини. Окрім того, паранаука не знає самокритики і принципово не здатна до неї. Адже справжня наука, справжнє знання мають бути самокритичними. Видатний учений Фейнман, сучасний фізик-теоретик, котрий, на жаль, уже помер, колись сказав: “Учений має зробити все, аби спростувати самого себе. Лише тоді – він справжній учений”. А представник паранауки ніколи не стане сам себе спростовувати.

– Тоді, виходячи зі сказаного вами, можна поставити таке питання: в усіх культурах на певному етапі виникає певне раціональне знання, котре часом набуває форми знання наукового. Наприклад, своєрідна наука існувала ще у стародавньому Єгипті чи в Китаї. Втім, кожна нова епоха знаходить нову форму синтезу знання...

– Слушно.

– То як ви вважаєте, на основі якого нового принципу можливий синтез знання у ХХІ столітті, нове поєднання раціонального та ірраціонального? Якщо не помиляюся, ваша лекція у Києво-Могилянській академії, що була видана окремою брошурою, присвячена саме цьому.

– Тут, бачте, у чім річ... Існує такий принцип перевтілення мислення, так званої метаної. Адже з богословської точки зору, та й за античними канонами – бо це античний принцип – мислення у процесі свого послідовного розвитку має вступити у зв'язок із Абсолютом. Це і є метаноя, тобто відчуття або ж усвідомлення спілкування з Абсолютом. Проте людина спілкуватись із Абсолютом не може в принципі. Вона не може орієнтуватися по зорях, що падають. Вона вважає, що зорі нерухомі, а відтак, людина може спрямовувати по них курс свого корабля. Але ж наука знає, що зорі не є нерухомими. Проте у своїй практиці ми змушені припускати існування чогось абсолютного, інакше ми б не мали можливості діяти. Отже, у зоні зіткнення з абсолютним відбувається метаноя – переродження розуму, котре припускає введення духовних почуттів. Пізнання завершується не практикою, як у нас часто вважають, а духовними відчуттями, пафосом тощо. Пізнання, як пише Шпенглер, має діяти на нас, немов інтер'єр собору, немов вірші янголів у пролозі “Фауста”: для цього потрібні рідкісні й щасливі хвилини. У своїй

останній книзі я показую, що коли людина не переходить саме цієї точки, котру я називаю точкою евфіноксу, вона не здатна зробити всіх належних висновків із того, що з нею трапилось, а відтак впадає у кризу. І ми пам'ятаємо такі випадки з літератури, яскравий приклад – життєва криза Гоголя. Згодом він відверто писав у листах про те, що з ним трапилось, цитуючи Пушкіна:

Твоим огнем душа палима,
Отвергла прах людских сует,
И внемлет арфе серафима
В священном трепете поэт...

Тобто людина діходить певного священного жаху, на зразок тих, про які пише Набоков у “Защите Лукина”. Там герой сягає сліпучого блиску, духовного опіку, котрі можуть спричинити таїни буття. Візьмемо, наприклад, духовну трагедію Маркса, про яку у нас, на жаль, ніхто не пише й навіть не знає. Адже Маркс так і не спромігся завершити свій “Капітал”, тому що не стало сил на це, хоча він жив ще десять років. Але річ не в тім, просто він збагнув, що його ідея homo economicus є безпідставною, а відтак, уся його концепція летить шкереберть. І він просто облишив цю справу. Або, наприклад, Тома Аквінський. Одного разу на месі йому привиділося таке, що після того він усі свої праці називав соломою й відмовився від науки. Подібні ж дива траплялися із такими видатними людьми як Декарт і Паскаль.

– Але це зазвичай трапляється з поодинокими, конкретними людьми, а от що стосується суспільства...

– Так, це стосується лише окремих людей. Але, якщо відповідати на це питання в загальному вигляді, тобто вести мову про синтез містичного та раціонального знання, то ми знову повернемося до ідеї метаної. Зараз я спробую пояснити, в чому тут річ. Відомо, що починаючи приблизно з 50-х років, коли були створені перші радіотелескопи, технічно розвинені країни поділили небо на сектори і почали його “обмацувати”, тобто, простіше кажучи, прослуховувати. Адже якщо десь у всесвіті існує інша цивілізація, то вона має випромінювати бодай якісь сигнали, які ми зможемо розпізнати як штучні. І от понад півсторіччя ми чекаємо – і жодного натяку на іншу цивілізацію. Це майже диво. Отже, доводиться припустити, що або існує справді лише одна цивілізація, або те, що розум – це негативна сила, яка врешті-решт руйнує природу та довкілля. Якщо розум розвивається безконтрольно, він може знищити не лише Землю, а й Сонце, сонячну систему й усю галактику. Але в

його природі, радше за все, закладені певні обмеження, що стримують його розвиток, адже в певному сенсі він справді є руйнівною силою. Отож, виявити цивілізацію ми можемо лише на дуже високій стадії її розвитку. На цій стадії вона або має загинути, або її розум перетворюється, набуваючи іншої форми.

– *І тоді йому електромагнітні коливання вже ні до чого?..*

– Авжеж! Він набуває інших форм, наприклад, ноосферних. І тоді вступає в силу принцип метаної, або якийсь інший метафізичний принцип спілкування з Абсолютом. Принаймні, я так вважаю...

– *Ну, а наука як суспільний, цивілізаційний феномен, у тому вигляді, як вона існує нині, зокрема й філософія...*

– Ні, загалом філософія – це не наука, хоча й містить у собі наукову компоненту.

– *Але ж філософська спільнота побудована за принципом наукового співтовариства.*

– Так.

– *То чи здатен колективний розум учених виробити певну етичну позицію, котра відкриє нову перспективу для розвитку цивілізації? Адже більшість досліджень указують на велику вірогідність цивілізаційних катастроф.*

– Цілком справедливо.

– *То чи можна їх уникнути і чи варто це робити?*

– Розумієте, ми справді підійшли до червоної межі у своєму спілкуванні із природою. Річ у тім, що на сьогодні з надр Землі викидається приблизно 100 млрд тонн речовини, з яких використовується реально 5–6 відсотків, а все решта – мертва матерія. Підраховано: якщо ця цифра збільшиться втричі, то життя на Землі припиниться. Усі сили самоорганізації, які досі сприяли людині, вже нічого не зможуть вдіяти. Людина наробила надто багато помилок, але до сьогодні ці помилки покривалися саме цими силами самоорганізації. Втім, природа може “закрити” тутешній експеримент і створити розум на іншій планеті. Наразі ми перебуваємо у стані невизначеності з огляду на кілька причин: природа наклала заборону, внаслідок чого ми не можемо знати нашого майбутнього. І це один з універсальних принципів. Свого часу Ісус Христос на

питання про Страшний Суд відповів, що Бог заборонив говорити про це людям. Тобто існує якась заборона на такого виду знання. Радше за все, ми рухаємося до катастрофи, тому що, скажімо, не знаємо, до чого можуть призвести порушення генофонду людства, котрі даються взнаки через кілька поколінь, і котрі ми на сьогодні вже здійснили, це реальний факт. Ми не знаємо, як вплинуть на людину електромагнітні коливання, що постійно посилюються. Ми не можемо передбачити наслідків енергетичної кризи тощо. Все це є невизначеності. Безумовно, існує абсолютно реальна небезпека загибелі людства, і якби ми спиралися лише на математичні моделі майбутнього, то довелося б визнати, що людство з невідворотністю рухається до загибелі. Проте інтуїтивно ми знаємо, що існує закон спасіння людства, він реально діє в історії, хоча його, радше за все, неможливо сформулювати. Вже багато разів бувало так: здається, що все, кінець, наприклад, востаннє це було за часів холодної війни. Адаже тоді була справді страшна ситуація: на всі великі міста були націльені ракети – американці на нас, а ми на них. Звичайний тарган, що заліз у комп'ютер, міг спричинити загибель людства. Людина стала заручником сліпого випадку. Але якимось дивним чином, просто чудом, вдалося цю ситуацію подолати, більше того, вдалося майже без єдиного пострілу зліквідувати імперію зла, що називалася Радянським Союзом, котра збурювала увесь світ. Це був немов Чингісхан із ядерною бомбою.

Отже, з раціональної точки зору, людство мало б загинути, вже виходячи із філософської тези про те, що все, що має початок, має і свій кінець. Але з точки зору іншого, майже містичного закону, котрий, утім, ми спостерігаємо в історії, цього може й не трапитись. Це закон спасіння людства у найкритичніших ситуаціях. Можливо, саме завдяки цьому закону ми можемо на щось сподіватися.

– У вашій книзі є розділ, спеціально присвячений проектуванню як новій, інтегральній галузі знання. Але виходить, що це проектування може стосуватися тільки локальних утворень – країна, регіон, певна галузь знання, водночас глобальне проектування неможливе у принципі?

– Це варто проаналізувати. Річ у тім, що в Європейській історії існували два “проекти” – християнський та комуністичний (у певному сенсі вони дуже схожі). І в тому, і в тому присутній “богообраний” народ, у якого є вороги, тобто паралелей багато. Отож такі спроби, справді, були.

– Але тоді можна сказати, що те, що ми сьогодні називаємо демократією, – це такий самий проект, котрий не може існувати вічно, а має колись завершитись?

– Можна сказати й так. Річ у тім, що ще засновник сучасної ліберальної демократії Руссо казав, що демократія розрахована не на людей, а на богів. Адже люди не можуть діяти, повністю зрікаючися своїх власних, егоїстичних інтересів, не можуть вони діяти лише заради суспільної користі тощо. Спільноти на таких засадах існувати просто не можуть, усередині них починається боротьба. Закони демократії мають, з одного боку, імперативний характер, а з іншого, призводять до руйнівних наслідків. Наприклад, найвищий ступінь розвитку демократії – ліберальна демократія західних країн, котру описав Фукуяма у своїй праці “Кінець історії”. Він стверджує, що історія виконала свою місію – здійснення ліберальних свобод. Але до чого це призвело? До нечуваного експонентного зростання злочинів проти особи. Звісно, злочини траплялися завжди, але вони коїлися чи то заради наживи, чи то помсти, або якоїсь міжкланової боротьби, а тепер без жодних причин людина бере гвинтівку з оптичним прицілом, дереться на хмарочос і розстрілює перехожих. Саме це і називають злочином проти особи, і їхня кількість зростає в геометричній прогресії. А пояснення цьому лише одне – це ті ж таки принципи демократії. Демократія змалечку переконує кожную людину, що вона може стати президентом, що в усіх є рівні права та можливості, але ж насправді люди не є рівними, і президентом може стати не кожен. А відтак людина, що не стала президентом, вважає, що суспільство її обдурило, і починає мститися суспільству. Тобто демократія здатна призводити до абсолютно протилежного результату, до помсти, до анархії, до атомізації суспільства, до розпаду його на окремі особистості. Отже, тут маємо ось яке протиріччя: з одного боку, централізація, яка породжує бюрократичний стиль мислення, адже кожній людині, що, наприклад, пише звіт про свою роботу, властиво трошки все прикрашати; з іншої – її начальник також прикрашає, тобто кількість брехні в ієрархізованій системі невинно зростає. А на саму гору потрапляє взагалі сама лише брехня.

– Ха-ха, в чистому вигляді?!

– Саме так. І суспільство починає навіть відчувати потребу в цій брехні. ви що думаете, Хрущов був такий ідіот і не розумів, що неможливо за рік втричі збільшити кількість худоби, як це нібито сталося в Рязанській області? Він тому Ларіонову дав героя, але потім

з'ясувалося, що той просто скуповував худобу в інших областях. Так той Ларіонов потім наклав на себе руки. Отакі справи, розумієте, от що трапляється, коли суспільство хоче, щоб його обдурювали. Але ліберальна демократія не меншою мірою породжує хаос та стихійну атомізацію.

– І все ж ми дотримуємося тієї точки зору, що знання, у тому духовному сенсі, про який ви сказали, за своєю сутністю також ієрархічне. Тоді чи може демократія поглинути цю ієрархічність знання і чи здатна наука, наприклад філософія, протистояти цій брехні?

– Звісна річ. Має ж існувати якась альтернатива. Філософія завжди має бути опозиційною, якщо хочете – дисидентською. Звідси й той образ, про який казав Сократ – образ гедзя. Філософія – це гедзь. Вона має жалити всіх і все. Але наразі у нас ми спостерігаємо дещо інше, щоб не сказати, протилежне. Тут можливий один вихід, але він поки що не апробований. Із розвитком комп'ютерної техніки можлива інтеграція на поліцентричній основі. Така система вже не потребує такої жорсткої ієрархізації, адже можна знайти режими, за яких кожний центр функціонуватиме до певної міри автономно, але не порушуючи цілісності. Втім, такі системи лише починають з'являтися.

– Щось подібне до системи спілкування через Інтернет?

– Приблизно так.

– Але у віртуальному товаристві виникають віртуальні індивіди, віртуальні життя. До того ж часто вони виявляються найкомпетентнішими. Ну, тоді, якщо дозволите, майже останнє запитання: якщо пов'язати тему структури знання з темою Києва, якої ми торкалися попередньо. Я маю на увазі тему Софії, про що ви говорите у своїй книзі. Адже це також модель, системотворчий символ культури. Але як він може реалізуватися сьогодні?

– Сьогодні проблематика софійності, або премудрості, розробляється переважно у межах богослов'я. Виходить ось що: західна цивілізація отожднює Софію з Логосом, тобто зводить до логічного начала, а східно-християнська, слов'янська думка тлумачить Софію як художницю світу, що була присутня при його творенні. Але тепер софійне начало виявляє себе у вигляді ноосферного принципу. А що таке цей ноосферний принцип? Пустіть у ліс череду корів, і вони витопчуть ліс. І стадо людей – так само. Тобто виходить: усе, що

робить людина стосовно природи, впливає на неї негативно. А чому? Тому що людина впливає на природу за принципом механічної форми руху. Але якби вона почала ставитися до природи, беручи до уваги закони синергетики, адже людське серце – це і є синергетичний орган! Його коливання вивірені за синергетичними законами. Тоді людина змогла б поводитись як учасник, як частина цілісної ноосферної системи, котрею вона, зрештою, і є. Річ у тім, що для природи не існує минулого та майбутнього. Таке розрізнення може здійснити лише людина як система спостереження. Тобто людина стає учасником ноосферного процесу, і тоді починають вибудовуватись, і на сьогодні вже існують шляхи об'єднання планети, досягнення єдності інстинкту, розуму та життя. Дослідження систем, що самоорганізуються (я про це не говорив у книзі, але це також важливий момент), показало, що в усіх таких системах, незалежно від того, чи це електромеханічна система, чи система природних сил, чи людських суспільних дій, існують сили, що повертають її до рівноваги. Існує структурна складова, котра не залежить від того, що це за система; ця складова називається автопоес. Це – спільний елемент природи, техніки та нашої свідомості. Саме пізнання на рівні цих структур я і називаю ноосферним пізнанням. Завдяки синергетичним механізмам людина може стати співучасником спільного процесу автопоесу. Поки що це ще не здійснено, але це шлях, коли людина не перетворює природу, пристосовуючи її до своїх потреб, а діє за законами свого серця, тобто синергетично. Тоді ми не будемо стикатися із протиріччями, адже існуватиме єдина система, адже якщо ми лишатимемося відстороненими, то не зможемо ані жити, ані пізнавати. Ми маємо стати справжніми учасниками цього процесу. Саме цю ідею висунув Альберт Швейцер – ідею ставлення до буття як до блага. І це найвищий принцип гуманізму, котрий сам мало не зазнав краху, внаслідок того, що, як сказав Йоан Павло II, намагався замінити собою віру в Бога, створити релігію людини, що вважає себе богом. Але ставлення до буття як до блага, справді, може допомогти розкрити софійні основи суцього.

– *Щиро дякую.*

Інтерв'ю записав Володимир ВЕРЛОКА